

MARKO VEGO

**POVIJESNO-KULTURNA BAŠTINA
SREDNJOVJEKOVNE HERCEGOVINE**

MARKO VEGO

**POVIJESNO-KULTURNA BAŠTINA
SREDNJOVJEKOVNE HERCEGOVINE**

Mostar, 2025.

PREDGOVOR

Ukazala se potreba da uobličim značajnije rezultate svoga terenskoga rada i arhivskog istraživanja historije i kulture srednjovjekovne Hercegovine koji su potrebni znanstvenicima i širem društvu. Takvih pregleda nema mnogo u Jugoslaviji koji obuhvaćaju sve kulture na jednom širokom području kao što je Hercegovina.

U pojmu Hercegovine smatra se Humska zemlja, Travunija, Neretvanska krajina (od Cetine do Neretve) i veći dio Zete (poslije 1373. godine). Ja sam se ograničio jedino na današnje granice Hercegovine, ponekad s digresijom na neke predjele hercega Stjepana Vukčića Kosače, kao što je Humsko kod Foče, u oblasti Drini i na postanak imena Zeta.

O postanku imena Hercegovina i Bosna posebno raspravljam. Pristupio sam izradi ove knjige tako da sam ukratko opisao historiju pojedinih općina, starih župa i političko-teritorijalnih jedinica u srednjem vijeku. Skoro sve srednjovjekovne župe podudaraju se s imenima današnjih općina. Iza historijskog opisa priložio sam fotografije znamenitijih spomenika kulture da čitatelj dobije jednu cjelinu o kretanju društva u politici, ekonomiji i kulturi.

U prvom posebnom poglavlju donosim svoje objavljene i neobjavljene znanstvene radove od općeg značaja o historiji i kulturi srednjovjekovne Hercegovine. Na kraju prilažem i neke priloge iz doba prvih desetljeća osmanske vladavine s centrom u Foči (Drini) gdje je sjedio hercegovački sandžak-beg 1576. godine.

U drugom poglavlju obrađujem historiju i kulturu općina na desnoj strani Neretve, dok u trećem poglavlju obrađujem historiju i kulturu općina na lijevoj strani Neretve. To sam učinio radi lakšeg snalaženja čitatelja i geografske orijentacije o smještaju pojedinih općina.

Iz ove knjige „*Povijesno-kulturna baština srednjovjekovne Hercegovine*“ čitatelj će bez velike poteškoće vidjeti zajedništvo i razlike historijskog i kulturnog obilježja naših naroda u srednjovjekovnoj Hercegovini, susjednih država

i pokrajina. To se ogleda naročito u sadržajima i formulacijama nadgrobnih glagoljskih i ćirilskih natpisa pisanih na narodnom jeziku, u izradi i ukrašavanju nadgrobnih stećaka i kamenih križeva i pisanju diplomatskih spisa i pisama s upotrebom raznih govora štokavskog narječja. Opaža se da su se istovjetni simboli na pojedinim stećcima i kamenim križevima skoro trajno upotrebljavali u Hercegovini u njezinim najširim granicama u srednjem i novom vijeku. U tom kulturnom ostvarenju nema bitne razlike kod vjernika zapadne i istočne crkve. Ta se tradicija nastavila djelomično na muslimanskim nišanima od kamena jer se radi većinom o islamiziranim stanovnicima Hercegovine.

Iz priloženih radova vidi se da između stanovnika srednjovjekovne Hercegovine nije bilo vjerskih borbi ni ratova izuzimajući feudalce. Zna se da su se domaći feudalci borili između sebe za posjede i razne državne ili oblasne časti, bez obzira na rodbinske veze.

Konačno, napominjem da sam nastojao čitalačkoj publici pružiti sintetički rad na polju historije i kulture srednjovjekovne Hercegovine ne ulazeći uvijek u detalje.

Autor

PRVO POGLAVLJE

OPĆI PREGLED
HISTORIJE I KULTURE
SREDNJOVJEKOVNE
HERCEGOVINE

POSTANAK IMENA BOSNA I HERCEGOVINA

Stari pisci humanisti dovodili su ime Bosna¹ u vezu s tračkim plemenom Besa koje je dalo ime rijeci i zemlji Bosna. Tračko pleme Besa nikad nije živjelo na području današnje Bosne pa se ovakvo mišljenje ne može uzeti u obzir.²

Naši prethodni znanstvenici postavljali su razne hipoteze da razriješe problem postanka imena Bosna. Dr. Julijan Jelenić tvrdio je da je ime Bosna nastalo od imena rimske postaje *Bistue Nova* koja se nalazila kod Zenice ili po najnovijoj tvrdnji dr. Iva Bojanovskog, u okolici Travnika što je najvjerojatnije. Drugi su izvodili postanak imena Bosna od imena rimske postaje *Ad Basante* koje se spominje na geografskoj ploči Pajtingera iz III. st. Naselje bi se nalazilo na ušću rijeke Bosne, na mjestu današnjeg Bosuta. Dr. Anton Majer, filolog i stručnjak za stare jezike, izvodi riječ Bosna od prastare indoeuropske osnove u značenju „vode tekućice” te bi rijeka Bosna označavala isto što i Rijeka. Thallóczy izvodi korijen riječi Bosna od ilirske riječi *bos* koja u arbanaškom jeziku označava mjesto gdje se ispire sol, dakle Bosna je isto što i solna zemlja oko Tuzle gdje se ispirala sol.

No, ova hipoteza neće biti istinita iz razloga što se tuzlanski kraj u najstarije vrijeme nikad nije nazivao Bosnom nego Soli, u širem smislu Usorom. Ovo dokazuje čitava historija srednjeg vijeka i njezini sačuvani izvori.

Ja postavljam sasvim drugu teoriju o postanku imena Bosna. Mislim da su stari Slaveni, koji su se doselili na područje središnje Bosne, donijeli ime Bosna sa sobom, kao što su to činila neka druga manja plemena slavenskog podrijetla. Navest ću nekoliko primjera. Pleme Duljeba pri svom doseljavanju zadržalo je svoj stari naziv Duljebi i u novoj domovini jer se u IX. st. spominje oko Radgone i istočnih Slovenskih Gorica te su vjerojatno pripadali panonskom knezu Pribini.³ Selo Kolun postojalo je 1251. godine u okolici Njitre u Slovačkoj dok se u nas 1325. godine spominje pleme Kolunić kod

1 Pod imenom plemena Bosna ne isključujem postojanje imena Srba i Hrvata na području današnje Bosne i Hercegovine, nego se ovdje tretira pitanje postojanja manjih plemena na području srednjovjekovne bosanske države i nekih susjednih krajeva koji su danas u sklopu Bosne i Hercegovine. Nema nikakve sumnje da su se plemena Južnih Slavena stapala u veća i tako dolazila na historijsku pozornicu. Takav je proces bio kod svih naroda u Europi i ostalim kontinentima. Negdje su se stara imena manjih rodova izgubila, dok ponegdje i danas postoje. Ovo nije nimalo neobično jer se tako događalo i geografskim imenima pojedinih krajeva, npr. ime Usorana, Huma ili Zahumlja, Travunije, Donjih kraja itd. O tome ću pisati drugi put, kao i o ostalim temama koje nisu dovoljno razjašnjene od historičara i ostalih učenjaka, naročito filologa.

2 Mavro Orbini, *Il Regno degli Slavi*, Pesaro, 1601., p. 344.

3 Dr. Julije Jelenić, *Franjevački vjesnik*, Visoko 1930. 1-5; dr. Ivo Bojanovski, *Radovi III*, 393-413, Muzej grada Zenice 1973., Zenica; Anton Mayer, *Vjesnik*, 1928. i 1929. (L.), 117-119, Split; Ljudevit Thallóczy, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 1889., sv. 1, 5; *Zbornik Konstantina Jirečeka*, I, AAN, Beograd 1959., 240; Vjekoslav Klaić, *Poviest Bosne*, Zagreb 1882., 32 bilješka 6; Wilhelm Tomaschek, *Mitteilungen der K.K. Geograf. Gesellschaft in Wien*, XXII Num. 11, 5. 499; Anton Mayer, *Nastavni Vjesnik XLIII* (1933), 1934., 47; Marko Vego, *Civitas Vrhbosna, Naše starine*, Sarajevo 1972. (XIII), 85-96, opširno; dr. Ivo Bojanovski, op. cit., 394-395.

Bosanskog Petrovca.⁴ Rod Glamočana ili pleme Glamočana srednjovjekovni izvori često spominju. Od plemena Glamočana je i naselje Glamočko okolno područje dobilo svoje ime poslije 1361. godine. Takav slučaj je i s plemenom Livnjaka koji se vrlo često spominju upravo u najstarija vremena. Župan Želimir od Hlivna spominje se u povelji hrvatskog kneza Mutimira 892. godine. Ovo znači da su na čitavom području Jugoslavije u Južnih Slavena postojali rodovi ili plemena, negdje jača, negdje slabija po svom broju i naoružanju. Postupno je jače pleme pod svojim imenom organiziralo državnu vlast od manjih plemena, jer to nije bilo teško zbog bliskosti ili istovjetnosti jezika i običaja. Samo tako se može razumjeti formiranje naših nacionalnih država pod vodstvom nekog vođe iz uglednije obitelji iz nekoga uglednog plemena.

Ovu pojavu nam dobro objašnjava *Ljetopis popa Dukljanina* s kraja XII. st. odnosno prije 1177. godine. On navodi ime Bosna 753. koje se dade izvesti iz događaja koje opisuje iz doba kralja Budimira. Dukljanin naziva Bosnom zemlju od Drine do Borove Glave, dok mu je Raška zemlja točno od Drine do Lipljana i Laba. Granica Bosne s juga istovjetna je kao i današnja granica između Hercegovine i Bosne. Granica Bosne prema sjeveru išla je do iza Zavidovića, tako da je Maglaj ostao granica između Bosne i Panonije. Zapadna granica Bosne u najstarija vremena nije se prostirala na Duvno, Livno ni na Glamoč, dok je Jajce pripadalo Donjim krajima, koji su jedno vrijeme i prije 1292. godine bili izvan bosanske države i pojma imena Bosna.

Ovo nam se potvrđuje i kasnijim izvorima cara Konstantina Porfirogeneta koji oko 950. godine piše da je Bosna zemlja i u njoj gradovi Katera i Desnek. Katera je vjerojatno stara Vrhbosna, današnje Sarajevo, gdje se nalazi mala nekropola stećaka, i Desnek ili Desne kastron koji se nalazio u Visokom ili okolici gdje je središte Bosne. Ovo nam potvrđuje i bizantijski pisac Kinam 1155. godine kad govori o banu Bosne Boriću koji je bio saveznik Ugra u borbi protiv cara Emanuela iz Carigrada. Kinam o Boriću kaže: „Kad je bio blizu Save, skrene odatle prema drugoj rijeci, koja imajući ušće drugdje, dijeli Bosnu od druge, srpske zemlje. Bosna nije podložna velikom županu Srba nego je sama za se; narod koji svojim zasebnim načinom živi i upravlja se“. Vidi se da je Kinam znao za narod koji je u XII. st. samostalno živio u Bosni.⁵

Naveo sam nekoliko primjera u Bosni, gdje se spominju pojedina plemena, nazvana na latinskom jeziku *generationes*, koja su se u historijskim izvorima često spominjala kroz čitavi srednji vijek. Želim to potkrijepiti i za Bosnu. Mislim da je u pradomovini postojalo pleme Bosna ili plemenski starješina imenom Bosna. Zato i nije bilo teško jakom plemenu Bosna potisnuti staro ime područja oko Gornje Bosne i same rijeke

4 U posljednje vrijeme znanstvenici iz SSSR-a i Narodne Republike Poljske neka su jezična i povijesna objašnjenja imena od mnogih mjesta (toponima) objavili u odnosu na ime Bosna. Ima ime Bosna u Ukrajini, Božno u Rusiji i Vosna rijeka u dva slučaja (Vostočno-slavenska onomastika, Moskva 1972, 116, 118. Izdanje Akademija SSSR i Akademije znanosti Poljske; V. Mažuranić, Rječnik, 286, sub voce Duljebi).

5 Georgius Fejér, Codex Diplomaticus, vol. II, tom. IV, p. 84; Ferdo Šišić, Ljetopis popa Dukljanina, Beograd-Zagreb, 1928., p. 307; Tadija Smičiklas, Codex Diplomaticus, knjiga IX, p. 238.

Bosna koja je, svakako, postojala s posebnim imenom i prije Ilira i Rimljana, i to pod drugim imenom, nego Bosna.

Činjenica je da stari latinski (rimski) izvori nikad ne spominju ime Bosna za oznaku kraja i rijeke ili nekog mjesta iako ga je lako napisati i izgovoriti, npr. Bosna, Bosina, Bosona, Bokseni. Latinski izvori rimskih pisaca spominju ostale rijeke u Bosni i izvan nje, a ne spominju jedino Bosnu. Vidi se da je slavenski element potisnuo staro ime Bosne i dao rijeci, kraju i glavnom gradu ime Bosna, upravo u gornjem dijelu današnjeg toka rijeke Bosne čije se ime postupno širilo i na donji dio rijeke današnje Bosne, a nekad i Donje Panonije. Zato i postavljam tezu, bolje rečeno hipotezu s argumentima da je ime Bosna živjelo iza Karpata kao i ime Duljeba, Smoljana, Kolunića i ostalih.

Navest ću nekoliko dokaza o pojavi imena Bosna izvan današnje Bosne ili nekoga sličnog korijena. Dosad nije bilo poznato da riječ *bosina* na latinskom jeziku označava granicu, *limes* ili *terminus*. Ova riječ je sačuvana u *Kartularu* sv. Viktora Masilskog 1246. godine i to u Francuskoj.⁶ Možda je ta riječ sačuvana u rječniku Franaka koji su u IX. st. bili graničari Bosne. Po ovom bi Bošnjani bili isto što i graničari nekom drugom narodu. Oko 950. godine car Konstantin Porfirogenet poznaje ime *Bosona* za oznaku središnje Bosne. Možda su i Langobardi prenijeli ime Bosna s područja iza Karpata.

Poznato je da su Langobardi bili susjedi Slavena iza Karpata pa su mogli poprimiti neke slavenske izraze i obratno. Godine 876. Karlo Ćelavi krunio je vojvodskom krunom svoga šurjaka Bosona. Ovo znači da je među Langobardima postojalo ime Boson, a u Ukrajini ime Bosna. Godine 1267. jedan historijski izvor spominje dvojicu sluga u jednoj povelji iz Pečuha u Ugarskoj: jedan Valentin, drugi Boson.⁷ Godine 1313. starješina ostrogoške crkve i mjesni kapitul govori o desetinama njitranske crkve te spominje među ostalim selima i selo Bosani.⁸

Kralj Karlo I. 1318. godine spominje u kneževini Biograd u Ugarskoj zemlju *Vosian* umjesto *Bosian*. To se ime Bosna nalazilo na više mjesta izvan prave Bosne u vlastitom imenu i u lokalitetu. Tako se u jednoj raspravi u Zagrebu spominje kao svjedok feudalac Bosnia i to 1258. godine. Tu se spominje *Bosnia terrestris comes*, zemaljski knez. U

6 Franjo Rački, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia* (MSHSM, vol. VI Zagrabiae 1877), p. 407 (u daljnjem tekstu: *Documenta*); Joannes Cinnamus, *Historiarum* 1. III, p. 104; *Corpus scriptorum hist. Byz.* Bonn 1836., Niebuhr p. 199. Sad moram moje mišljenje o kateri suprotstaviti drugima piscima po kome se nigdje drugdje Katera ne može smjestiti nego u naselje Vrhbosnu (Sarajevo) i Desnek ili Desne kastron u Visoko ili u područje ilirskih Desitijata u Brezi.

7 Du Cange, *Glossarium* I, 1883., p. 713. Pisac iz *Kartulara* kaže sljedeće: „*Bosina pro Bonna, Meta, Limes, terminus. Cartular. Camaliensis monasterii Diocesis Anicisis: Terra per Bosinas et terminos constituta Charta anni 1246 ex parvo Cartulario 5. Vi-ctoris Massil. Fol. 188: Taliter territoria Piniani et castri regalis distinguimus ab ecclesia S. Salvatoris usque ad Bosinam prati prope Ecclesiam protenditur et de dicta Bosina et...*”

8 *Annales Bertiniani* G. Waits, *Mon. Germ. Hist., Hannoverae* 1883. p. 127. Tu se donosi: „*Ubi et beneplacitum suum habuit et Bosone, uxoris sue fratre, duce ipsius terae constituto et corona ducali ornato...*” Možda Logobardi imaju izraz bosina iz pradomovine, iza Karpata te su u određeno vrijeme to ime prenijeli Francima s kojima su bili stalno u dodiru poslije dolaska u Logobardiju.

prodajnom ugovoru kod Zadra 1217. godine spominje se uz more zemlja Bosana. Blizu Gacka u Lici spominje se zemlja Bozana. Godine 1219. kod Biograda na moru navode se u historijskoj ispravi solana na mjestu *Boxana* (Boksana) 1362. godine. Ugarski kralj Bela IV. izdaje jednu povelju Filipu Skaliću iz Like dajući mu plemićki grb 1263. godine. Povelja datira negdje „kod Bozne“ u Hrvatskoj.⁹

Žena zadarskog *priora* (načelnika) u gradu Zadru, imenom Kasej, nosila je ime Bosna i to u XI. stoljeću. U jednoj povelji papskog poslanika kardinala Augustina iz 1103. godine spominje se u Biogradu na moru svjedok monah Bosna. On (svjedok) se potpisao latinskim jezikom - *Bosna monachus*.¹⁰ U Dubrovniku i okolici Stona bilo je vlastitih imena Bosna. Tako se 1282. godine spominje Marija Martoli de Bosna, a 1285. u okolici Stona navodi se u jednom izvoru Radoje de Bosna. Ovdje se misli na sina Bosne. Treba napomenuti da tada Humska zemlja nije bila pod Bosnom da bi se mislilo na podanika pokrajine i države Bosna. Takvih imena ima i 1520. kada se spominje u dubrovačkim službenim knjigama Rado, sin Georgija Bosne.

U srednjovjekovnim izvorima s područja Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ima mnogo podataka o vlasnicima zemalja npr. zemlja Tješimirova, zemlja Desislava, zemlja Hvalimira, itd. Tako je vjerojatno bilo i s imenom Bosna.

Iz ovih nekoliko historijskih podataka vidi se da se ime Bosna u raznim varijacijama može pratiti od Ukrajine, Rusije, Njitre preko Ugarske, Hrvatske, Dalmacije i tek jasno u X. st. u gornjoj Bosni pod imenom Bosona, ukoliko bismo i zanemarili podatak pojave imena Bosna u 753. godini koja se daje, kao što sam rekao, rekonstruirati iz događaja koje opisuje *Ljetopis popa Dukljanina*. Ne sumnjam da je neko pleme Bosana ili njegov plemenski starješina dao ime rijeci i pokrajini središnje Bosne.

Iz danih podataka vidi se da je to slavensko ime Bosna vrlo često dok ga nose pojedini feudanci u srednjem vijeku i daju ga i nekim mjestima i manjim lokalitetima. Tako je bilo i s imenom Srbin, Hrvat, Slovenac i ostalih naroda jer su pojedina plemena Južnih Slavena ostavljala svoj trag u toponimima u onim krajevima gdje ih danas i nema. U tom procesu ni Bosna nije bila izuzetak. Pleme Bosna i slavenski stanovnici s imenom Bosna ostavili su mnogo tragova iza sebe u zapadnim krajevima Jugoslavije. Da je ime Bosna slavenskog podrijetla, najbolji je dokaz što to ime nosi samo jedan uski kraj od Vrela Bosne do Zavidovića na sjever. Središnji dio Bosne bio je oko gornjeg toka rijeke Bosne koji je okupljao oko sebe pojedine krajeve s posebnim imenima. Tako je radom ili širenjem imena Bosna korespondentno išlo i prikupljanje svih kasnijih bosanskih krajeva.

Tako se pomicao i naziv rijeke Bosne od gornjeg do njezina donjeg toka. Što je bilo sa starim imenom rimskim, ilirskim i prabalkanskim ne znamo. Jedino se iz danih či-

9 Tadija Smičiklas, op. cit., knjiga V, br. 628 i br.713, XIII, br. 149.

10 Tadija Smičiklas, op. cit., knjiga V, br. 914; Georgius Fejér, op. cit., vol. I, tom. VIII, p. 514.

njenica daje izvući gotovo siguran zaključak da je ime Bosna slavenska svojina. Jesu li Slaveni, doseljeni u Bosnu, dobili svoj naziv od drugih izakarpatskih sličnih plemena, ne znamo. To je stvar filologa koji bi se trebali pozabaviti ovom napomenom kao nekom orijentacijom. Od interesa je dokazati da su Panonci mogli imati drugo ime za svoj donji tok rijeke Bosne. Sličan slučaj je s četvero imenom rijekom Trebižatom.

Postojala su dva naselja s imenom Bosna: jedno u Visokom s okolicom, drugo u naselju Vrhbosni, današnjem Sarajevu. Mislim da je Vrhbosna kao naselje pripadala Gornjoj Bosni, a Visoko ili Bosna Donjoj Bosni. Ovdje se radi o antitezi dvaju naselja. Takvih izraza Gornji i Donji imamo mnogo u izvorima srednjeg vijeka. Navodim primjer Konavala kod Dubrovnika koji se dijele na Gornje i Donje, Gornja Dalmacija i Donja Dalmacija. Zato čvrsto držim da su u prvobitnoj Bosni postojala dva naselja s imenom Bosna: Visoko i Vrhbosna. Već u XI. ili XII. st. crkvene knjige spominju biskupiju Bosna pod imenom *civitas Bosna* jer je po imenu grada gotovo svaka biskupija dobivala svoje ime: po Splitu splitska, a po Trogiru trogirski, po Dubrovniku dubrovačka itd. Zato stari izraz *civitas* ne označava prvobitno biskupiju nego grad po kojemu je biskupija dobila svoje ime. Ovdje se misli na biskupiju zapadnog obreda u Vrhbosni, gdje je krajem četvrtog desetljeća XIII. st. građena katedrala sv. Petra na Brdu nad Vrhbosnom, tj. u današnjem Sarajevu. O tome nam je ostao i dio latinskog natpisa, gdje se spominje apostol Petar od Vrhbosne, iako na kraju posljednje preostale riječi nedostaju samo tri slova.¹¹ Spomenik s latinskim natpisom nalazi se u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

Od velikog je interesa dokazati da se Visoko s okolicom stalno nazivalo Bosnom kao političko središte Bosanske države. Sigurna je činjenica da je naziv Visoki ili Visoko mlađeg postanja dobiven od sazidanog grada Visoki nad današnjom varoši Visoko. Zidanje grada Visokog bilo je prije njegova prvog spomena 1355. godine kao grada bana Tvrtka Kotromanića i njegova strica Stjepana II. koji je proširio državu od Save do Jadrana, od Drine do rijeke Cetine u Dalmaciji. Ovo je ban Stjepan II. Kotromanić izrazio u jednoj ćirilskoj povelji iz trećeg desetljeća XIV. st. Proučavajući razne dokumente srednjega vijeka i neke novog vijeka, došao sam do zaključka da se današnje područje Visokog, Arnautovića, Biskupića i Moštra nazivalo jednim imenom Bosna, još od najstarijih vremena. Zato sam na već tiskanoj „*Historijskoj karti srednjovjekovne Bosanske države*“ iz 1957. godine stavio ispod imena grada Visoki i izraz Bosna. Sad ovo mogu detaljnije potvrditi.

Pisac salonske crkve Toma Arhiđakon, suvremenik mnogih događaja u Bosni u prvoj polovici XIII. st., navodi da je nadbiskup splitski Bernard progonio kao tobožnje hereetike braću Mateja i Aristodija, sinove Zorobabelove, u 1200. godini, koji su bili slikari i zlatari (*kujundžije*) od najveće kvalitete. Toma izričito kaže da su Matej i Aristodij veći dio svoga života boravili *apud Bosnam*, u Bosni. Ovdje izraz „*apud Bosnam*“ označava

11 Cvito Fisković, Srednjovjekovni umjetnici iz Zadra, Split 1959., bilj. 772. U bilješki su citirani historijski izvori Tadije Smičiklase, Codex Diplomaticus II, br. 8. Ovaj zadnji izvor veoma je poučan.

konkretno mjesto njihova boravka. Sigurno se taj izraz odnosi na sjedište bosanskog bana Kulina, koga papski poslanik 1180. godine naziva velikim banom. Ovaj citat Tome Arhiđakona ujedno je indirektni dokaz da se tada u Bosni vadila ruda raznih vrsta dok su spomenuti majstori i umjetnici dugo boravili u Bosni, tj. Visokom i priređivali gotov metal, dobiven u bosanskim rudnicima.¹²

Godine 1203. papski legat Ivan Kazamare bio je prisutan kad su bosanski krstjani učinili ispovijest vjere i odrekli se *skizme*. Na kraju spisa stoji napisano: „*Rađeno u Bosni (apud Bosnam) na mjestu koje se zove Bulino polje, i to pokraj rijeke.*“ Vidi se da, po običaju onog vremena, pisar stavlja kod oznake mjesta izdavanja nekog pravnog akta latinski izraz *apud* umjesto *in* (u), što tu označava isto. Kad papa piše pismo iz Rima, često stavlja izraz pisano „*kod Starog grada*“. Tako isto izraz „*kod Trogira*“ (*apud Tragurium*) označava isto što i u mjestu Trogiru, itd. U ispovijesti bosanskih krstjana 1203. godine navodi se da su se zakleli svi krstjani ili braća iz Bosne na čelu s Ljubinom i Dragetom. Ovdje se očito radi o braći kaluđerima iz Moštra gdje su krstjani imali svoj samostan *hižu*, ali na području šireg naselja Bosna.

Pita se gdje se onda može ubicirati Bilino polje. Mislim da se ovo polje nalazilo na istom mjestu gdje je danas Topuzovo polje i lokalitet Brod, upravo nasuprot najstarijim bosanskim crkvama zapadnog obreda i grobovima bosanskih kraljeva u Arnautovićima kod Visokog. Tu je u blizini nađen i ćirilski natpis Kulina bana iz 1193. godine.¹³ Nema historijskih dokaza da je bliže Visokog bio neki drugi samostan, *hiža* bosanskih krstjana. Zato je najvjerojatnije da se glavno mjesto župe Mili ili Visokog nazivalo Bosnom sa širim svojim područjem jer oba dokumenta izrazom Bosna upućuju nas na konkretno naselje, a nikako na pokrajinu Bosnu. Prema tomu bilinopoljska ispovijest ne spominje rijeku Bosnu nego naselje, iako se zbor održao pokraj rijeke Bosne. To je prirodno jer je stolno mjesto u prvom redu bilo u sadašnjem Visokom, iako su banovi i kasniji kraljevi Bosne imali i na drugim mjestima svoje kurije za izdavanje povelja, pisama i za dočekivanje domaćih i stranih ljudi.¹⁴ Zato isključujem Bilino u Zenici

12 Milenko S. Filipović navodi u jednom radu da se jedna strana prema Trnovu kod Kalinovika (danas rijeke Željeznice) zove Bosnik (Geografski pregled, Sarajevo 1957., 160-161); Farlati Sacrum IV, p. 37. Na otoku Murteru ima jedno seoce Bosna i u selu Batini kod Šibenika.

13 Toma Arhiđakon, suvremenik bana Kulina i njegovih nasljednika u prvoj polovini XIII. st. piše vjerodostojno da su 1200. godine najbolji slikari i zlatari dugo boravili u Bosni (... consettebantur vere ex maiori parte apud Bosnam, qui arant pictores optimi et auri fabrilis arte satis exercitati...). Toma izričito govori o braći Mateju i Aristodiju koji su rođeni u Zadru i nastanili se u Split. Otac im se nazivao Zarobabel. Radi njihove visoke slikarske i zlatarske vještine pozvao ih je ban Kulin u svoj glavni grad Bosnu (Visoko s okolicom) da rade svoj zanat. Ban Kulin im je pružio sva potrebna sredstva u plemenitom i drugom metalu čim je Bosna nekad obilovala i danas obiluje (Franjo Rački, Thomas Archidiaconus, caput 23).

14 U jednom službenom aktu iz Bilina polja u Bosni (Visokom s okolicom) od 8. travnja 1203. godine napisano je: „*Actum apud Bosnam iuxta flumen, loco qui vocatur Bolino Poili.*“ (Eusebius Fermendzin, Acta Bosnae, p. 6.).

privremeno i Dubicu. Treba napomenuti da Dubica i Vrbaška župa nisu uvijek bile u sastavu Bosanske države. U jednoj darovnici napuljskog kralja Karla II. braći Šubićima 1292. godine spominje se župa Pset kao granica Bosne. Bila su dva Pseta: Gornji Pset oko Bosanske Krupe i Bihaća i Donji Pset oko Bosanskog Petrovca. Tako je na granici Bosanske Krupe prema istoku bila zapadna granica Bosne jer se župa Gornjeg Pseta nazvala župom Krupom.

Nakon kratkotrajne vladavine u Bosni bana Pavla Šubića i njegova sina Mladena II. od 1299. do 1322. zavlada je u Bosni obitelj Kotromanića tako da je ban Stjepan II. Kotromanić zauzeo Humsku zemlju 1322. godine kao staru baštinu Nemanjića koje se kralj car Stjepan Dušan nije nikad odrekao. Ban Stjepan II. Kotromanić zauzeo je Završje, to jest Duvno, Livno i Glamoč koje se uvijek razlikovalo od pojma Bosne. Ban se dao na osvajanje Krajine od Cetine do Neretve 1324. godine. Kad je zaokružio sve spomenute posjede 1324., Dubrovčani su ga te godine oslovljavali „*preuzvišeni muž i gospodin Stjepan, vojvoda Usore, Bosne, Soli i mnogih drugih mjesta*“.

Trogirani mu pišu 1326. godine oslovljavajući ga na sljedeći način: „*Veličanstvenom i moćnom gospodinu Stefanu, slobodnom knezu i gospodinu Bosne, Usore i Soli i mnogih drugih mjesta i veće i Huma knezu...*“. U ćirilskoj povelji bana Stjepana II. Kotromanića napisanoj do 1330. stoji da je ban Stjepan II. Kotromanić držao zemlje „*od Save do mora, od Cetine do Drine*“. Ovim izrazima je jasno ograničio granice bosanske države. Na državnom saboru u Milima kod Visokog bosanski ban Stjepan II. izdao je povelju oko 1322. godine počinjući rečenicom ovako: „*Az sveti Grgur a zovom ban Stjepan, sin gospodina bana Stjepana, po milosti božijoj gospodin vsim (svim) zemljama bosanskim, i Soli, i Usori, i Donjim krajima i Humske zemlje gospodin...*“.

Poslije smrti posljednjega srpskog cara Uroša IV. 1371. godine Tvrtko I. nastojao je kao ban, u zajednici s knezom Lazarom, da kao rođaci kuće Nemanjića spase srpske teritorije, ali im se protivio srpski župan Nikola Altomanović iz Rudnika u Srbiji. Župan Nikola vladao je od Rudnika do Konavala i Primorja tako da je njegov bio Onogošt-Nikšić u Zeti. Nakon dugotrajnih borbi, a u savezu s knezovima Balšićima, saveznici su zauzeli sve srpske zemlje i podijelili ih između sebe 1373./1374. godine. Poslije kratkotrajnog vladanja zetskih knezova Balšića u Konavlima, Dračevici i Trebinju, ban Tvrtko zauzeo je svo područje od dubrovačke granice do Kotora. To je bilo, po mome mišljenju, prije 26. listopada 1377. godine. Na taj način je ban Tvrtko zaokruživao svoje zemlje i širio bosansko ime na tuđi teritorij tako da se 1385. domogao i grada Kotora po milosti ugarsko-hrvatske kraljice Elizabete. Tvrtko I. dobio je Zetu do Spuža, Rašku do Mileševe. U ratovima s hrvatskim i ugarskim plemstvom zauzeo je Dalmaciju do pred Zadar i proglasio se kraljem Hrvatske i Dalmacije 1390. godine. Ovakva situacija u Dalmaciji nije dugo ostala jer se moćna ruka kralja Sigismunda I. Luksemburgovca tome usprotivila tako da je bosansko vladanje u Dalmaciji bilo kratkog vijeka. To je malo osvežio veliki bosanski vojvoda i herceg Hrvoje Vukčić Hrvatinić kad je pristao

uz napuljsku dinastiju Anžujaca koja ga je imenovala za generalnog namjesnika za Dalmaciju 1403. godine.

Ban Tvrtko I. proglasio se za kralja Raške i Bosne na Mitrovdan 26. listopada 1377. godine da bi podigao ugled u svijetu i da bi spasio dostojanstvo srpske krune. Da bi bio što jači i čvršći, sazidao je grad sv. Stefana na moru 1381. godine koji se kasnije prozvao Herceg-Nov. Kralj Tvrtko I. u svojoj povelji izdanoj u Blagaju (u dvorcu Bišću u Pograđu) kod Mostara 2. prosinca 1382. kaže da je on sam dao ime gradu Sveti Stefan.²⁵ U doba kralja Tvrtka I. bosanska država imala je najšire granice. Bosna je postala središte oko kojeg su se okupljale južnoslavenske zemlje kojima je zaprijetila velika opasnost od najezde Turaka. Nakon mnogih upada turske vojske Bosna se krajem proljeća 1463. nije mogla održati zbog unutrašnjih nesloga između feudalaca i radi nezadovoljnih seljaka koji su sav ratni teret nosili na svojim leđima. Hercegovina se još držala i odupirala Turcima sve do polovice prosinca 1481. godine. Tada je Dubrovački poslanik Baro Lukarević javio ferarskom vojvodi da je Herceg Vlatko (Hercegović) dragovoljno predao Turcima donju kulu u Herceg-Novom pod komandantom Ajaz-begom. Ajaz-beg opsjedao je grad Novi s dvije tisuće vojnika, dok su Ugri u gornjoj kuli u Novom imali pomoć Hrvata i pridošlih Ugra od tisuću vojnika. Na 28. siječnja 1482. godine predala se Turcima i gornja posada iz gornje kule s tim da je slobodno prevezu Dubrovčani na tri svoje lađe. Tako je stvarno Hercegovina pala pod Turke polovicom prosinca 1481. godine i time izgubila svoju samostalnost.²⁶

Treba reći nekoliko riječi o postanku imena Hercegovina. Središte za okupljanje budućih zemalja Hercegovine bila je Humska zemlja kojom su do 1322. godine vladali Nemanjići ustupivši mjesto svojim rođacima Kotromanićima. Kotromanići su prodali Dubrovčanima dio Humske zemlje: Ston i Pelješac, a kasnije i Primorje od Stona do Gruža, i to 1333. i 1399. godine. Tada je 1333. izdana povelja Dubrovčanima za ustupanje Pelješca i Stona pod gradom Srebrenikom kod Tuzle uz potvrdu bosansko-humske gospode.²⁷

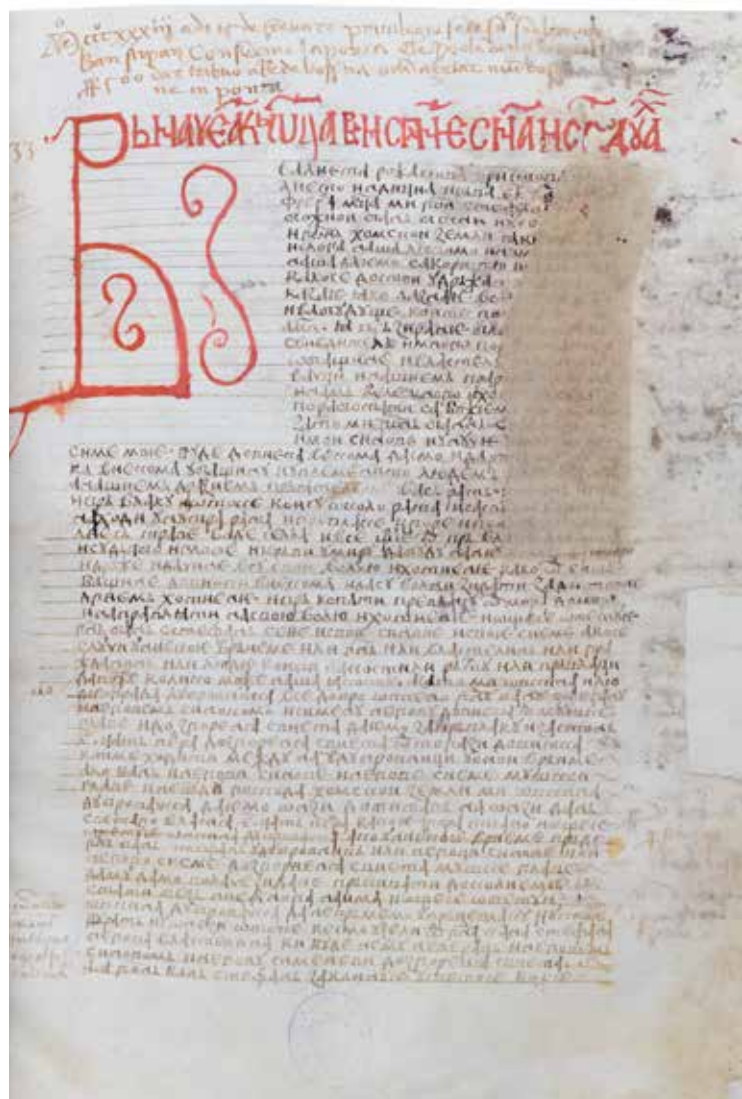
Obitelj Sankovića vladala je u Humskoj zemlji u svojstvu kneževine skoro jedno stoljeće tako da je negdje u svibnju 1404. posljednji Sanković, vojvoda Radič bio protjeran iz Humske zemlje i oslijepljen u zatvoru u utvrdi Samobora na Drini od vojvode Sandalja Hranića, koji je Dubrovčanima 1419. godine predao polovicu Konavala uz novčanu nadoknadu, dok je 1426. vojvoda Radoslav Pavlović, gospodar istočne Bosne

25 Marko Vego, Zbornik IV, br. 252 i 254. U natpisu bosanskog bana Kulina iz 1193. godine spominje se Kučevsko Zagorje kao novi banov posjed. Prije moga istraživanja učenjaci su mislili da se ovdje radi o Kučevu u Srbiji. Našao sam uistinu Kučevo umjesto Kalinovika na temelju dubrovačkih izvora. Mislim da se današnji Kalinovik nekada nazivao Kučevo i po tome čitavo današnje Zagorje oko Kalinovika, Kučevskim Zagorjem kao staro ime župe. U natpisu bana Kulina iz Biskupića kod Visokog izričito se govori o ratovanju na granici tadašnje Bosne jer Zagorje do Kulina bana pripadalo oblasti Podgorja sa župama Komom, Neretvom i Ramom.

26 Ljubomir Stojanović, SS PP I, dio 1, br. 85.

27 Jorjo Tadić, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu 1962., 6(2): 131-149.

od Rogatice i Višegrada, prodao i drugu polovicu Konavala. Kad su Dubrovčani otkupili čitave Konavle, zaokružili su svoje posjede i tako je ostalo do pada Dubrovačke Republike pod carem Napoleonom 1808. godine.

Obitelji vojvode Sandalja Hranića iz roda Kosača na Drini kod Goražda postupno je otimala i zemlje rođaka joj knezova Pavlovića koje su imali u Hercegovini, naročito poslije smrti vojvode Radoslava Pavlovića 1441. godine. Već je tada u Humskoj zemlji i oblasti Drini vladao vojvoda Stjepan Kosača koji je nastojao da svoj ugled uzdigne do zamjetne visine. Zato je nastojao da dobije titulu hercega koju su nosili neki članovi kraljevske obitelji, ponekad prestolonasljednik. Vojvoda Stjepan Kosača je tu titulu hercega dobio prije 17. listopada 1448. jer je tada ostao zapis Vijeća umoljenih u Dubrovniku koji navodi da treba odgovoriti veleposlaniku vojvode Stjepana Kosače koji ih je obavijestio o dobivanju titula herceg. Određeno je da se čestita vojvodi Stjepanu „za

Slika br. 2 – Bosanski ban Stjepan II. Kotromanić ustupa Dubrovčanima stonski rat, Ston, Prevlaku i otoke oko Rata. 13. Veljače 1333. pod Srebrenikom.

novo stečeno dostojanstvo hercega" prije ove odluke. To znači da je vojvoda Stjepan Kosača dobio titulu hercega nešto prije listopada 1448. godine. Ne zna se tko mu je dao taj naslov: njemački car Fridrik III., papa, sultan, napuljski kralj Alfons V., bosanski kralj. O tome ima proturječnih izvora. No, ovo nije važno. Važno je to što je od tada sav posjed kojim je herceg Stjepan upravljao dobio ime Hercegovina. Hercegovinom se počela nazivati teritorija od Imotskog do Ostroga kod Nikšića i čak do Mileševa u Srbiji. Vojvoda Stjepan Kosača počeo se nazivati hercegom od sv. Save radi ugleda svetitelja. Poznato je da je tijelo sv. Save počivalo u Mileševi kojom je herceg Stjepan vladao. Tako se u jednoj povelji od 19. srpnja 1453. herceg Stjepan titulira na sljedeći način: „*Milošću božijom i gospodara velikoga mi cara amir-sultana Mehmet-bega mi gospodin Stjepan, herceg od svetoga Save...*“ Tijekom nekoliko godina hercegovine zemlje su dobile ime Hercegovina i to je prvi put zabilježeno 1454. godine.

U pismu Eše-bega iz Skoplja od 1. veljače 1454. spominje se da Dubrovčanin Franko trguje Eše-begovim novcem pa ga preporuča svim subašima, knezovima i primicurima, a naročito knezu Hamzi i knezu Dobroslavu i na kraju pisma zaključuje se: „*...gdi goder se bi primerio (zatekao) rečeni knez Franko ili njegov sluga i njegovo blago da ga sačuvate, obarujete (osigurate) i provodate kuda bi iskao, ali u Pavlovića zemlju, ali preko u Moravice, ali u Hercegovinu i otuda kad bi glas dao da ga imate primit i providit i sačuvat jer se mojim penezom hodi i trguje.*“²⁸

Da herceg Stjepan stekne još viši ugled, izgradio je 1454. godine crkvu veliko mučeniku sv. Georgiju u Sopotnici kod Goražda koja se i danas nalazi malo pregrađivana s ćirilskim natpisom nad vratima crkve.²⁹ Nije nikakvo čudo da su naziv Hercegovina Turci primili i to u širem smislu, dodajući joj i zemlje u Zeti do Ostroga i zemlje Sandžaka do Mileševa.³⁰

POSTANAK IMENA ZETA

Historijski izvori potpuno su nejasni o problemu postanka imena Zeta, iako se jasno zna postanak imena Duklja, kasnija Crna Gora. U selu Griječanima, kod Petrovića blizu Bileće, još prije Drugog svjetskog rata znanstvenici su pronašli na terenu kameni spomenik i na njemu latinski natpis. Na tom spomeniku spominje se pleme Dokleata,

28 Ljubomir Stojanović, SS PP I, dio 1, br. 52.

29 Nikola Jorga, Notes II, p. 426, bilj. 1; Ljubomir Stojanović, Stare srpske povelje i pisma II, br. 628 i 818 (u daljnjem tekstu SS PP II).

30 Članak *Postanak imena Bosna i Hercegovina* objavljen je u časopisu „Pregled“, Sarajevo broj 1, 1972. godine. Malo prerađen, isti rad je otiskan u internacionalnom izdanju „Pregleda“ pod naslovom „Survey, periodical for social studies“, Sarajevo 1974., br. 1. U sadašnjem momu članku uglavnom se držim jednog i drugog izdanja. Bilješke sam preuzeo iz internacionalnog izdanja iz rada „Die Entstehung der Namen Bosna und Herzegovina“, str. 75-90.

Dukljana kao nacionalno ime. Sjedište plemena Dokleata bilo je u starom gradu Ilira i Rimljana Dokleji kod Titograda gdje su se kasnije pronašli ostatci kršćanske crkve i drugih objekata. Tu se radi o velikom objektu kulturnih spomenika koji su za znanost od velikog značaja. Preko Dokleje vodio je prahistorijski i rimski i srednjovjekovni put u smjeru Skodre ili Skadra. Skadar je svakako bio središte saveza ilirskih plemena prije Krista.

Kad su Slaveni došli u Duklju, slavizirali su postojeće Iliro-Romane i donijeli su im svoje slavenske običaje. Ipak je vrlo interesantno da doseljeni Južni Slaveni nisu mogli potisnuti staro ime pokrajine Duklje. To ime Duklja ostalo je stalno u srednjem vijeku dok nije prevladalo ime Zeta. U oslovljavanju dukljanskih vladara uvijek se navodi Duklja, pa i u doba Nemanjića. Razlog za čuvanje imena Duklje leži u tome što su dukljanski feudinci birali raškog kralja za svoga vladara i taj raški veliki župan i kasniji kraljevi morali su spomenuti Duklju, osim Raške.

Čini mi se da je zbog jače i intenzivnije stare kulture ilirske i rimske pokrajine Duklje ostalo i nadalje ime Duklja poput imena Dalmacija. Poznato je da se stara imena pokrajina, administrativnih jedinica teško gube bez nekog većeg političkog ili kulturnog razloga.

Vrlo je zanimljivo da ime Zeta od XI. st. postupno zamjenjuje ime stare pokrajine Duklje. Kroz čitavi srednji vijek granice Zete uglavnom su istovjetne s granicama stare Duklje. U geografski pojam Zete nije nikad ulazio predio Pive gdje su živjela druga ilirska plemena, susjedi Dukljana. To je tradicija i danas zabilježila u narodu na području Pive čiji su stanovnici Dukljane nazivali prokletim Dukljanima. Ta tradicija i danas postoji.

Ne znam je li od znanstvenika itko pokušao objasniti ime Zeta osim Konstantina Jirečeka, pisca srpske povijesti. On je naglasio, bez nekog objašnjenja, da je ime Zete vjerojatno ilirskog podrijetla. Zato čvrsto držim da je Jirečekova hipoteza za mene na čvrstim temeljima, iako Jireček nije donosio nikakvih dokaza.

Prvi spomen imena Zete u historiji, umjesto imena Duklje, imamo tek 1042.-1050. godine kada bizantijski pisac Kekaumen spominje u svome djelu borbu dukljanskog kneza Vojislava u Zeti, osnivača dinastije dukljanske, Vojisavljevića. Tom borbom knez Vojislav utemeljio je državu Duklju ili Zetu. Kekaumen je suvremenik i s pravom je nazvao kneza Vojislava borcem samostalne Zete. Tu istovjetnu riječ Zeta upotrijebio je barski pop Dukljin i pisac kronike Dukljanske države i susjednih oblasti. Pop Dukljanin napisao je svoj *Ljetopis* negdje od 1149. do 1177. godine. To se vrijeme pisanja *Ljetopisa* može odrediti po opisu događaja u *Ljetopisu*. Zato je za mene *Ljetopis* napisan oko 1177., nikako kasnije.

Spomenuli smo natpis sa spomenom Dokleata u Riječanima kod Petrovića u Crnoj Gori i na temelju njega ustanovili da su Dokleati nastanjivali područje od Skadra do

Bileće zaključno, upravo područje kojim je vladao ilirski vođa saveza plemena Gentije iz Skadra. On je okupio oko sebe sva ilirska plemena s područja Duklje, kasnije Zete. Ovo su sve zabilježili latinski i bizantijski pisci koje je bizantijski pisac Kekaumen iz XI. st. čitao i od njih uzimao neke podatke historijskog karaktera.

Ilirski vođa saveza ilirskih plemena Gentije u drugoj polovici XI. st. prije Krista imao je svoju prijestolnicu u Skadru. Dokleati (Dukljani) su bili nezadovoljni njegovom vladavinom pa su pozvali u pomoć Ardijejce da se bore protiv Rimljana koji su nadirali s velikom vojskom u smjeru Duklje.

Mislim da je ime Zete često nazivano Genta, postalo od imena ilirskog vođe saveza ilirskih plemena. Neki historijski izvori pišu da se ime jedne biljke - gorčike (*gentiana*) dovodi u vezu s imenom Gentije jer ju je navodno Gentije otkrio. Vođa Ilira Gentije držao je kod sebe neke grčke poslanike, dok mu je majka bila Grkinja. Preko njih je Gentije mogao doznati ljekovitost gorčike.

Rimljani su pokorili Gentijevu državu 168. godine prije Krista i s velikim blagom odveli ga u Rim gdje je vojskovođa Lucije Anicije slavio pobjedu nad Gentijevim Ilirima. Jedan rimski historičar zabilježio je vrlo zanimljiv podatak o zapljeni dvadeset sedam tovara zlata, devetnaest tovara srebra i veliki broj kovanog novca. To je blago vladništvo vođe Gentija i naročito je zabilježeno u rimskoj historiji. Zbog toga je i zemlja Gentijeva prozvana Gentom. Bizantinci su posredstvom Rimljana doznali da je bogata Duklja imala drugo ime Genta ili Zeta. Ta promjena sigurno je zabilježena kod klasičnih pisaca čije su knjige postojale u carigradskoj biblioteci. Tako su carski historičari Bizantije mogli lako doći do raznih podataka o historiji Balkanskog poluotoka.

Kad pročitamo djela historičarke Ane Komnenke iz XII. st., opazit ćemo da se služila upravo starim spisima o grčkoj mitologiji. Na istovjetan način radio je carski bizantijski historičar Kekaumen kad je prvi spomenuo ime Zeta, umjesto Duklja. Ponekad se područje od Skadra do Drača nazivalo Ilirikom, iako je taj izraz odavno izbačen iz upotrebe. Tako je bilo i s imenom Zeta (Centa, Genta) oživljeno tek u XI. st.

Pop Dukljanin služio se istovjetnim izvorima posredno ili neposredno kad opisuje historiju Zete u starijem periodu srednjega vijeka. Je li pop Dukljanin putovao u Carigrad da proučava historiju Dukljana u carskoj biblioteci ili negdje na Zapadu, ne može se točno reći, ustanoviti. U svakom slučaju ova činjenica ne smije se izbaciti iz vida pri diskusiji o tome pitanju.

Da je ime Zeta ili Genta zamijenilo ime Duklja, vidi se i po tome što su dukljanski i raški vladari sebe nazivali gospodarima Dioklitije, Dalmacije (primorja), Travunije i Zahumlja, a da pri tome nisu često spominjali ime Zeta, Genta ili Gentijeva Zemlja. Ovo

drugi u venecijanskom arhivu. U jednom dubrovačkom zapisu iz 1423. spominje se da je dvorac Bišće ispod grada Blagaja.³²⁵

U tri povelje hercega Stjepana izdane od aragonskog kralja Alfonsa V. i njemačkog kralja Fridrika III. (1444., 1448., 1454. g.) spominje se Blagaj kao utvrđenje.³²⁶ Historijski zapisi iz Dubrovnika spominju često Blagaj prigodom dolaska hercega Stjepana Kosače u Blagaj zimi ili u proljeće kad su mu Dubrovčani slali morsku ribu u vrijeme raznih postova.³²⁷

Herceg Stjepan Kosača dobio je naslov herceg 1448. i po tome naslovu današnja Hercegovina dobila je svoje ime.³²⁸ Herceg Stjepan je u ime bosanske države vladao u većem dijelu Zete i u Neretvanskoj krajini te se i ta područja ubrajaju u pojam Hercegovine. Osmanlije su zauzeli Foču 1465. godine i tu uspostavili sjedište drinskog ili fočanskog kadiluka. Sjedište hercegovačkog sandžak-bega Hamze bilo je u Foči od početka 1470. godine. U 1465.-1466. godini i Blagaj je uklopljen u fočanski kadiluk i pripojen administraciji u Foči. Blagajski kadija je spomenut tek 1469. s određenim nahijama kojima je upravljao u sudskim poslovima. Dubrovčani su darovali dar blagajskom kadiji 1473. godine. Dizdar (kastelan) grada Blagaja 1505. bio je Singur-beg. U osmanskim popisima defterima iz XV. st. spominje se Blagaj kao malo mjesto.³²⁹

Slika br. 52 – Nadgrobna ploča među grupom stećaka u Borcima kod Konjica s likom čovjekolikog križa poput mnogih u hercegovini

BORCI KOD KONJICA

Preko sela Boraka vodio je prahistorijski, rimski, slavenski i turski put. Nedavno je u Borcima pronađen jedan rimski miljo-kaz s latinskim natpisom cara Filipa iz III. st. poslije Krista. U samom mjestu postoji poveće kaursko groblje sa stećcima. Neki od stećaka su ukrašeni raznim simbolima i ljudskim figurama.

Boračkim putem su često putovali razni bosanski vladari, feudalci, trgovci i ostali putnici iz Bosanske i Dubrovačke države. U jednom dubrovačkom zapisu knjige pritužaba piše da su vlasi Gvozdeni (Šumnjaci) napali Radivoja Obradovića

325 Nikola Jorga, op. cit., p. 213.

326 Marko Vego, Iz istorije srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo 1980., 452-486.

327 Marko Vego, Naselja 14-15; Ljubomir Stojanović, SS PP I, br. 337.

328 Marko Vego, rad u časopisu „Pregled“ Sarajevo 1972.

329 Mihailo j. Dinić, Zemlje hercega svetoga Save, 250; Hazim Šabanović, op. cit., 44, 45, 55, 136, 139, 141, 142, 163; dr. Pavao Anđelić, rad u časopisu „Hercegovina“, br. 1, Mostar, 1981, 41 do 71

na javnom putu u Borcima 26. rujna 1449. i oteli mu dva perpera novca i neke druge stvari.³³⁰ Turci su zavladali Borcima 1468. i pripojili Kraljevskoj zemlji, posjedu Kotromanića. U popisu hercegovačkog sandžaka 1477. u vrijeme sandžak-bega Hamze spominju se mnoga sela u Župi Kom i selo Borci (Borke).³³¹

BRŠTANIK KOD OPUZENA

Historijski izvori i topografski podatci govore da kod Počitelja nikad nije postojao neki grad ili luka pod ovim imenom, nego da se on nalazi kod Opuzena.

U znanosti je dugo vladalo mišljenje da je uz grad Počitelj bila luka gdje su s natovarenim lađama s raznom robom dolazili domaći i dubrovački trgovci. Neki historičari su poistovjetili Brštanik s imenom Počitelja. Istina je da su ponekad manje lađe plovile iz ušća Neretve do sadašnjeg Počitelja, naročito pri osmanskome opsjedanju Počitelja u drugoj polovici XV. stoljeća.

Nema nikakve sumnje da je grad Počitelj bio sagrađen u doba bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića ili njegova nasljednika kralja Tvrtka I. još u XIV stoljeću. O ovom nas uvjeravaju darovnice ugarskih kraljeva krajem XIV. i početkom XV. stoljeća. U tim se darovnicama ne spominje Brštanik, nego jedino Počitelj pa i u darovnicama hercega Stjepana Kosače od 1444. i nadalje.

Kraljevske darovnice

U jednoj izgubljenoj darovnici velikog humskog kneza Miroslava s kraja XII. st. spominju se neki posjedi oko današnjeg Počitelja poklonjeni crkvi sv. Petra i Pavla na Limu, u današnjem Bijelom Polju. U darovnici se navode zemlje Moruge, Toplica i Bivolje Brdo, dok se u okolici Čapljine i Opuzena spominju sela: Loznica i Brštanik s vinogradima. Svi spomenuti lokaliteti se nalaze i danas na terenu oko Počitelja i kod Opuzena. Brštanik se naziva selom, a nikako utvrdom ili lukom. To je područje srednjovjekovne župe Luke čije su se granice protezale od Počitelja do Opuzena.

Taj prvi spomen Brštanka i kasniji podatci naveli su historičara Jirečeka da poistovjete Brštanik s imenom grada Počitelja. Za njim su se povodili i mnogi drugi historičari sve do današnjih dana. Većina dosadašnjih historičara nisu analizirali historijske

330 Lamenta de foris XXII, list 216.

331 Hazim Šabanović, op. cit., 122; Pavao Anđelić, Iseljenički almanah za 1980, 113-123.

izvore iz Dubrovnika niti topografske podatke na terenu. Na teritoriju Počitelja i okolice nema lokaliteta s imenom Brštanik.

Prva bosanska flota

Pregledajući arhivsku i topografsku građu o dolini Neretve i njezinim naseljima, utvrdio sam činjenicu da je grad Brštanik kod Opuzena nad današnjim naseljem Podgradinom, gdje su se sačuvali dijelovi gradskih zidina, često prepravljanih i dograđivanih u razna vremena. Usprkos prve ispravke amatera Rade Jerkovića iz vremena prije Drugog svjetskog rata i mojih podataka iz 1957. i dalje se povlači staro mišljenje da je Brštanik kod Počitelja.

Kralj Tvrtko I. je sagradio grad Novi, zvani Sveti Stefan, u današnjem Herceg-Novom 1381. godine. Bila mu je potrebna i flota te se obratio Veneciji 1382. i Dubrovniku da mu prodaju nekoliko lađa. Venecija mu je prodala dvije, a Dubrovnik jednu veliku lađu. Tvrtko I. je izgradio brodogradilište u gradu Brštaniku i u 1383. godini najmio admirala Mateja Baseja, mletačkog građanina. Tako je Bosna imala prvu svoju organiziranu flotu. Tvrtko I. je i nadalje izgrađivao lađe i kupovao ih sa strane. To se izričito spominje 1386. godine. Dubrovačka vlada je naredila u siječnju 1385. da se ne dovozi sol u utvrdu Brštanik, vjerojatno zbog konkurencije bosanskih trgovaca.

Trgovačko središte

U Brštaniku je postojao trg soli, roblja i ostale bosanske i inozemne robe. Dubrovčani su dobili privilegij da naprave trgovačke kuće i magazine za smještaj svoje robe u Brštaniku tako da je prvi popis dubrovačkih trgovaca bio iz 1392. godine. Tada se spominje izričito trg Brštanik i njegova luka Lovorika, danas Lovorje kod Brštanika. U jednoj uputi Dubrovačke vlade početkom XV. st. spominje se njezin poslanik Vuk Bobaljević kako putuje iz Brštanika na ušću Neretve u Drijevu (Gabelu).

Ovaj podatak jasno govori da se ovdje ne radi o Brštaniku kod Počitelja. Grad Brštanik kod Opuzena se često spominje uz Posrednicu koja je upravo odmah do Brštanika sa središtem u današnjem Opuzenu. U 1393. godini u Brštaniku se prodavalo roblje dovezeno iz Bosanske države i to inozemnim i dubrovačkim trgovcima. Prodajom robova se bavila i Stanislava, kćer kralja Dabiše. Ministar financija kralja Dabiše preko Brštanika je izvezio kraljevo olovo u vrijednosti od šest stotina dukata i odvezao ga do mora u rujnu 1393. godine.

Rušenje grada

Poslije zauzimanja grada Počitelja od strane osmanske vojske u rujnu 1471., došao je na red i na grad Brštanik koji se spominje odvojeno od Počitelja. Zbog takve situacije Dubrovčani su naredili 1372. da se Brštanik razruši. Srušili su ga ponovo i novi osmanski okupatori 1483. Mletački pisac Marino Sanudo piše da je osmanska vojska došla u donju Neretvu krajem XV. st. sazidati jedan utvrđeni grad od kamena, već davno porušenog grada Brštanika. Po ovom se podatku vidi da se ovdje radi o gradu Brštaniku kod Opuzena i ne može se odnositi na grad Počitelj koji je u to doba bio neoštećen s jednim dizdarom na čelu.

Iz spomenutih činjenica, iz historijskih izvora i topografskih podataka može se sigurno zaključiti da nije nikad kod Počitelja bio neki grad ili luka pod imenom Brštanik, nego jedino na Gradini nad naseljem Podgradinom kod Opuzena. Ove se činjenice moraju uzeti bez ikakve rezerve i unositi ih u historiju Bosanske države u srednjem vijeku i u razne vodiče.³³²

ČIČEVO KOD TREBINJA – SVETI PETAR OD POLJA

U današnjem pravoslavnom groblju uz crkvu sv. Petra na području Čičeva (selo Crnač) postojala je benediktinska družba monaha koji su izgradili dvije crkve: sv. Petra i sv. Pavla. Od crkve sv. Pavla postoje visoki zidovi u ruševinama s nekoliko oltara. Uz nju je bila crkva sv. Petra od koje su nađeni temelji. Bila je trobrodna i imala je djelomično razrušene temelje. Uz obadvije su crkve stećci kao znak da su takvi nadgrobni spomenici općenarodni, svih stanovnika Bosne i Hercegovine, Zete i Dalmacije i Sandžaka.

U sadašnjoj crkvi sv. Petra iza oltara je kamen i na njemu natpis urezan ćirilicom iz oko 1200. godine. Natpis u cjelini čitamo: „*Poleta, Drusan (Družan) Dražeta činu raku nad materiju u dni slav n ga (slavnoga) kneza Hramka.*“³³³ Treba naglasiti da je arheološko iskopavanje crkve sv. Petra izvršio kustos Marko Popović, manastir svetog Petra de Campo kod Trebinja.³³⁴

U historijskim izvorima vrlo često spominje se crkva sv. Petra de Campo (od Polja) istočno od Trebinja za koju J. Rastić priča da ju je sagradio srpski knez Radoslav u XI. st. i da mu je tijelo pokopano upravo u toj crkvi.³³⁵

Trebinjski katolički biskup upravljao je tim benediktinskim samostanom i crkvom, naročito trebinjski biskup Salvije protjeran u Dubrovnik zbog nesuglasica s Urošem I.

³³² Marko Vego, Naselja, 23.

³³³ Marko Vego, Zbornik, knjiga III, br. 130.

³³⁴ Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1972. – 1973. (XXVII-XXVIII), 313-346.

³³⁵ J. Resti, Chronica, p. 43.

1276. godine. Naglašavam da se ta crkva sv. Petra često spominje pod imenom Čičevske ili sv. Petra de Campo.³³⁶ Ponekad se ta crkva naziva i trebinjskom.³³⁷

Slika br. 55 – Ruševine crkve sv. Petra u selu Crnču na području Čičeva kod Trebinja

³³⁶ Lamenta de foris u Dubroniku, knjiga 21, list 168. i knjiga 21, list 109 verso (druga strana).

³³⁷ Opširnije vidi: Marko Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957., 28- 29; Ferdo Šišić, *Ljetopis 360*; dr. Gavro Škrivanić, *Imenik*, 110; Luccari, *Capioso ristretto*, Ragusa 1790., p. 173; Konstantin Jireček, *Jovan Radonić Historija Srba*, I, 98; Mihailo j. Dinić, *Humsko-trebinjska vlastela*, 18; Basilius Pandžić, *De diodecesi tribuniensi et mercanensi*, Romae 1959., p. 171 (pod Trebinje), 12-28, 83-96.

luđerske ruke.³³⁸ U neposrednoj blizini u smjeru sjevera postoji jedna omanja gomila kamenja i na njoj osrednje veličine kameni križ s likom zastavice, vjerojatno grobni spomenik zastavnika popovskog župana Tvrtka, spomenutog 19. prosinca 1319. godine ili nekog od njegovih potomaka.

Ipak, približno se može odrediti da je nadgrobni križ sa zastavicom postavljen u XIV. stoljeću.³³⁹ Imam i drugo rješenje o ličnosti zastavnika iz Dračeva. Jedan dubrovački izvor spominje stjegonošu Slavomira, popovskog župana Tvrtka, 8. kolovoza 1284. Mislim da se ovdje radi o istom županu Tvrtku iz Popova kao što sam prije spomenuo. Prema tome vrlo je vjerojatno da je nadgrobni križ sa zastavicom Tvrtkova stjegonoše – zastavnika Slavomira.³⁴⁰ Tu se navodi: *Slavomir canfalonarius Tuerdici*. Zapis je iz Arhiva u Dubrovniku. Ovim podatkom dolazimo do spoznaje da su se kameni nadgrobni križevi upotrebljavali u Humskoj zemlji već u XIV. st., iako vrlo rijetko. Razlog tomu leži u vjerovanju kršćana jednog i drugog obreda da Krist nije umro na kamenu nego na drvu križa. Drveni križevi su propali od atmosferilija, dok je kameni križ ostao. Vrlo su rijetki srednjovjekovni križevi od kamena ili metala nad grobovima pokojnika u Dalmaciji i Srbiji. O tome nas obavještavaju razne domaće povelje i testamenti.

Selo Dračevo je često bilo u vezi trgovine s Dubrovčanima tako da o tome ima više zapisa u Dubrovačkom arhivu. Tako se nastavila slobodna trgovina između Dračeva u Popovu i Dubrovnika i u tursko doba. Petar Radonić iz Dračeva spominje se u dužničkoj knjizi u Dubrovniku 2. veljače 1501. radi zaduženja nekom Radoju.³⁴¹ Bragić Sokolović iz Dračeva spominje se u vezi trgovine 3. srpnja 1506.³⁴² Vukosav Marković posuđuje novac u Dubrovniku 18. kolovoza 1546. godine.³⁴³

STARI MOST NA BREGAVI KOD ČAPLJINE

Poznato iz historijskih izvora i arheoloških ostataka kulture da je preko rijeke Bregave pri ulazu u Neretvu, u zaseoku Nerezima, postojao drveni most još u doba Rimljana kuda je vodio glavni put iz Salone preko Trilja, Tihaljine, Ljubuškog, Narone, u smjeru Ljubinja i dalje na Ljubomir i Trebišnjicu da bi se povezao s Onogoštom (Nikšićem) i Skadrom. U blizini sadašnjeg turskog mosta nalazi se lokalitet Kugarice gdje je nađeno mnogo rimske cigle, novca i dijelova miljokaza s latinskim natpisima i to na lijevoj strani Bregave. S desne strane Bregave u Nerezima je prije dvadesetak godina nađena starokršćanska crkva iz VI. st. poslije Krista s ostacima slavenske kulture iz VIII. stoljeća. Ustanovljeno je da je preko Nereza stalno vodio put u smjeru Bune i Stoca i u srednjem vijeku. Tu je, protuzakonito, vojvoda humski Sandalj Hranić uspostavio

338 Marko Vego, Zbornik, knj. II, br. 107.

339 Mihailo J. Dinić, Glas SKA 182, 213 bilj. 29.

340 Konstatin Jireček – Jovan Radonić, Historija Srba, II, Beograd 1952., 16 bilj. 101.

341 Dubrovački arhiv, Debita notariae, knj. 60, list 177.

342 Bogumil Hrabak, God. društva ist. BiH, Sarajevo 1964. (XIV), 144 bilj. 61.

343 Dubrovački arhiv, Debita notariae, knjiga 84, list 49.

carine krajem XIV. st. na što su se Dubrovčani i kasnije tužili. Tada je Drijeva ili Gabela u današnjem selu Skočimu u Višićima, bila veliki trg za prodaju soli, roblja i druge robe uvezene iz prekomorskih zemalja i Bosne. U Drijevi je nekad, u doba kralja Tvrtka I. bilo mnogo trgovačkih dućana i magazina koje su osnivali Dubrovčani i zato plaćali porez bosanskom vladaru i humskim feudalcima. Dok je Tvrtko I. bio ban, u Drijevi ili Gabeli bilo je oko dvjesto trgovaca. Tako je stanje ostalo i u doba Turaka, pa se govorilo „*Od Terzane do Višića 77 ćilila*“ (dućana).

Kad su Osmanlije osvojile grad Počitelj u rujnu 1471., područje Nereza u Tasovčićima i sama Gabela, bez velike poteškoće, pali su od turske ruke. Promet se odvijao bez teškoća i nadalje po starom običaju. Poštivali su se stari ugovori s Dubrovčanima tako da su dizdari Počitelja dobivali darove u novcu i u suknu.

Ukazala se potreba da se na Bregavi u Nerezima blizu Čapljine izgradi kameni most na jedan luk. Ovo je izvršio domaći čovjek Mustaj-beg Bogojević (Dautbegović) koji je postao paša od Hercegovine 1502. godine. Da uvijekjeći svoje ime i udovolji trgovačkim potrebama i ostalim putnicima, Mustaj-beg je naredio da se izgradi novi most od lijepo klesanog kamena. Jedanput su Dubrovčani poslali Mustaj-begu dar od dvije skupocjene čaše i to pri nastupu vladanja Mustaj-bega. Postojalo je veliko prijateljstvo između Mustaj-bega i Dubrovčana. Ostalo je zapisano u Povijesnom arhivu u Dubrovniku kako je pašin ćehaja Hajrudin došao u Dubrovnik s pašinim pismom u veljači 1517. i predao darove dubrovačkom knezu.³⁴⁴ Kad je novi kameni most bio izgrađen ljeti 1517. godine, Dubrovčani su poslali svoga poslanika Marina Zamanju da se u Neretvi pokloni Mustaj-begu, sandžaku od Bosne koji je prisustvovao otvaranju mosta. Dubrovačka Vlada je naredila svomu poslaniku 10. rujna 1517. da ode u Dubrave da bi se sastao s Mustaj-begom i njegovom pratnjom. Tada su Dubrovčani izričito naglasili da se Bregava naziva drugim imenom Vidoštica preko koje je postavljen most. Po ovim izvorima historijskog karaktera zna se da je most na Bregavi u Nerezima u selu Tasovčićima pušten u promet u rujnu 1517. godine. Danas postoji istovjetan most kojim se narod služi pri prijelazu preko Bregave. Istina, most je izvan veće upotrebe, ali je ipak arhitektonska atrakcija i služi svakom putniku i turistu koji želi upoznati naše starine. Spomenuti Mustaj-beg, po Truhelki, ustupio je svoju stolicu krajišniku Azami Hasimu u svibnju 1518., dok je iza ovoga preuzeo sandžačku stolicu u Foči Kasum-paša i to u kolovozu 1518. godine. Izvori iz dubrovačkog arhiva tvrde da je Mustaj-beg u Vrhbosni, nikako u Foči.³⁴⁵

³⁴⁴ Mihailo J. Dinić, *Zemlje*, 183.

³⁴⁵ „Sloboda“, Mostar 1. marta 1976, broj 10.

TRG DRIJEVA ILI GABELA U SREDNJEM VIJEKU

Znanstveni radnici su danas i prije mnogo pisali o trgu Drijevu ili Gabeli, ali još nisu razjasnili mjesto gdje se trg nalazio niti su mu odredili pravu starost. Svi domaći i strani historijski zapisi nazivali su trg Drijevom, Narentom, Neretvom, Gabelom ili Neretvan-skim gradom, kako su ga Turci često nazivali. Treba imati na umu da je dolina Neretve još u prahistoriji igrala veliku ulogu u ekonomiji i politici. Preko donjeg toka rijeke Neretve ulazili su u Hum strani zavojevači, od Grka do Rimljana i srednjovjekovnih Mlečana. Tuda se prodiralo prema unutrašnjosti u smjeru Bosne i dalje prema Ugarskoj. Rimljani su imali svoju koloniju u Naroni, današnjem Vidu, pa su je Slaveni napustili djelomično i stvorili sebi novu luku u Drijevi ili Narenti tako da Naroni nije više igrala ulogu u srednjem vijeku kao prije toga.

Prvi spomen trga Narente ili Drijeva imam iz 1080. godine kad je na tom trgu pro-dan rob Marko, sin Radosavljev. To do sada nije bilo uočeno. Znanstvenici su počinjali historiju Narente-Drijeva ugovorom velikog župana Nemanje i braće mu kneza Straci-mira 1186. U ovom ugovoru se izričito spominje luka Narenta gdje su Dubrovčani dobili dozvolu da trguju bez naplate desetine kao što je to bio običaj između Dubrovnika i Huma. Dubrovčani su od starih vremena dolazili na trg Narentu ili Drijevu i tu gradili svoje kuće za trgovinu i razne magazine.

Historičari su smještali Drijevu, Narentu u današnju Gabelu što ne odgovara istini. Trg je bio u današnjem selu Skočimu u Višićima, na području između desne strane rijeke Krupe i lijeve strane Neretve uzvodno. Današnja Tersana na Krupi bila je mjesto za počivalište lađa na što nas upućuje i latinsko ime Tersana, nastalo od riječi *arsenale* ili *arsenarium*. Slaveni su dali trgu ime Drijeva jer su tu dolazile trgovačke drvene lađe koje su na slavenski način nazivali *drijevo*. I danas se ponekad čuje ime drijevo za oznaku lađe.

U tursko doba se pjevalo za Drijevo: „*Od Tersane do Višića 77 ćilita*“. Pjevač je želio naglasiti da su se dućani zaključavali *ćilitima*. Ovo očito dokazuje da trg Drijevo nije u današnjoj Gabeli čije je ime nastalo kasnije u tursko doba, umjesto naziva Čitluk.

Kad je Stjepan II. Kotromanić zauzeo Humsku zemlju iz 1322. godine, iznajmio je carine za prodaju soli dubrovačkom poduzetniku Klementu Držiću iz Dubrovnika i u 1334. godini potvrdio da mu je sav dug vratio. Na trgu se prodavalo bosansko-herce-govačko roblje, stoka, koze, vuna, med, bosanske rude i inozemna uvozna roba. Na trgu su se pojavljivali i mletački trgovci donoseći svoje staklo i svilu. Kad su dubrovački trgovci uspostavili svoju koloniju u Drijevu ili Narenti, imali su svoj vlastiti sud, svoje poreznike i crkvu sa svećenicima. U slučaju opasnosti od neprijatelja trgovci su se povlačili na Pelješac ili Dubrovnik. Tako je Vlada u Dubrovniku odredila 1313. godine

je nad grobom trošna, donesena iz okolice. Desna ruka pokojnika je na trbuhu, a lijeva na prsima, kod glave je djelić slavenske keramike. Na lijevom uhu je bila naušnica s jednom jagodom, i to neposredno uz petlju (nije fotografirana). Mrtvac nije imao drveni sanduk, ni kamene oklopnice sa strane. Sa strane je postavljeno sitno kamenje. U drugom kvadrantu je bilo lijepo oklesane sedre većih dimenzija. Takav slučaj je u susjednom starom muslimanskom groblju. Zato nam se čini da je sedra upotrebljavana i u unutarnjem dijelu crkve.

U Jakovljevića pravoslavnom groblju ima trinaest nadgrobni ploča i sanduka iz srednjeg vijeka. Ima stećaka na Crkvini oko šezdeset komada, većinom u obliku ploča. Ima oko 300-400 grobova obično omeđenih sitnim kamenovima. Na jednom grobu je bio dio miljokaza na grobu, kao što smo rekli, s latinskim natpisom cara Filipa iz III. st. poslije Krista. U otkopanom grobu nije bilo priloga. Na drugim grobovima je nađeno još dva komada od miljokaza bez natpisa.

Izgleda da su se starinci pokopavali u crkvu još od najstarijih vremena kasnog srednjeg vijeka. Vidjeli smo da postoje stećci - ploče u redovima koji nas upućuju na rodbinske veze pokojnika u doba klasnog društva poslije XII-XIII. stoljeća. Ovo nam dokazuju i grobovi bez priloga koji se izbjegavaju poslije XI. stoljeća. Sami prilozi u grobovima neposredno uz crkvu uz južni zid i na zapadu crkve jasno govore da su grobovi na tim stranama stariji od grobova na redove.

Analiza nađenih priloga

Grobovi. Ustanovili smo razne vrste grobova: grobovi bez ikakve ograde ili sanduka, sa ostacima garetine od drvenog sanduka ili dasaka, s kamenovima običnim oko kostura pokojnika sa strane potpuno ili djelomično, grobovi sa stećcima u obliku ploča i sanduka, gomile od kamenja pomiješane sa zemljom i grobovi obrubljeni običnim kamenovima. Po ovom se vidi da je groblje dugo živjelo jer se način pokopavanja različito manifestirao. Ova se razlika opaža u pojedinim skupinama grobova tako da su grobovi uz crkvu stariji većim dijelom i oni grobovi ispod humka. Rekli smo da grobovi u redu sa stećcima upućuju na rodbinske odnose i klasno društvo, upravo u doba gradnje romaničke trobrodne crkve u Gornjoj Bijeloj i kasnije u XIV. i XV. stoljeću. Ima ih u Dalmaciji i Srbiji.³⁶⁹

Ustanovili smo da su ranosrednjovjekovni grobovi ležali u I., II. i III. kvadrantu gdje su nađeni najstariji nakiti i lonci, i to iz IX.-XII. stoljeća. Mislimo da tu nije bilo grobova starijih od IX. stoljeća. Ovo datiranje nam ujedno rješava i pitanje zidanja neke crkvice još iz IX. st. na istom mjestu gdje smo pronašli trobrodnu crkvu romaničkog stila upotrebljavanog u Dalmaciji od druge polovice XI. stoljeća. Na ovakvu pretpostavku nas prisiljava činjenica što su ranosrednjovjekovni grobovi uz trobrodnu crkvu netaknuti i što se takvi nisu nalazili u crkvi s tri lađe. Brižljivo smo pretražili prostor na sjeveru i

369 Ljubo Karaman, Rad 268, 10; Rudolf Turek, *Slavia antiqua* V, 1954.-1956., 141; Dr. Milutin V. Garašanin i dr. Draga Garašanin, *Starinar* 1954./55., Beograd, 191-204.

istoku iza crkvenih zidova te na tom prostoru nema grobova, nego su na jugu i zapadu od otkrivene crkve. Upravo je na tim prostorima nađen najstariji nakit i konjanička oprema (mamuze). Zato i zidanje trobrodne crkve pomičemo u razdoblje iza XI. st. kad je počela gradnja bazilika trobrodnog oblika po uzoru iz južne Italije. Grob br. 17 s mrtvacem i na njegovoj ruci prsten s amblemom u vidu grba dokazuje da je u XIV. st. crkva vjerojatno propala jer bi se u protivnom slučaju feudalac s prstenom pokopao u crkvi, umjesto do južne apside s vanjske strane.

Neki stećci nad grobovima i ploče priklesane u grobovima jasno nas upućuju na istovjetan način lomljena kamena koje nam dokazuje korespondentno življenje s crkvom, s kamenovima nad grobovima istovjetne klesarske vještine.

Izgleda mi da je grob br. 2 sa ostatcima ranoslavenskog lonca s valovitim crtama (manji lonac) najstariji od svih grobova na ovom srednjovjekovnom groblju.

Spomenuli smo da su ruke pokojnika različito postavljene na prsima (br. 4, 17); na trbuhu različito položene (br. 5, 6, 7, 8, 11, 16, 35, 36); ruke uz tijelo (br. 9, 24, 32); različito postavljene (br. 2, 12, 30, 33). Svakako je interesantna pojava različito postavljanje ruku mrtvaca pri ukopu. To nije bitno po crkvenim kanonima.

Orijentacija grobova. Najveći broj grobova je orijentiran Z-I, i to 22 i je- dan S-J, vrlo neobičan. Ima šesnaest grobova orijentiranih sjeveroistok-jugozapad s nekim iznimkama u deklinaciji grobova.

Dvojni grobovi. Ima dva dvojna groba. Pod br. 36 ima grob s kosturom jedan nad drugim bez mrtvačkog sanduka, ali su mu strane obložene kamenjem po starom običaju. Jedan dvojni grob je ispod ploče opisan pod br. 17 te ima kostur s pečatnim prstenom kao dokaz da su se u kasnom sred- njem vijeku najstariji slavenski i paganski običaji vratili u upotrebu. Ljubo Karaman stavlja dvojne grobove u Glavičini u Mravin- cima i Gajinama u Dalmaciji u IX.-X. stoljeće. Saborski statuti sv. Bonifacija iz Pade- borna u Njemačkoj iz 753. godine (paragraf 2) naređuju da nitko ne smije pokopavati mrtvace jedne nad drugim Ovu zabranu je ponovio crkveni sabor u Auxerre (Okseru) u Francuskoj 585. i to u 15. paragrafu.³⁷⁰

Keramika. Razlikujemo dvije vrste keramike: rimsku i slavensku. Od rimske ke- ramike je, kao što je spomenuto, ostalo nekoliko komadića i tegula. Ovi predmeti su doneseni s rimskog lokaliteta iz Jošanice. Glavni nalaz slavenske keramike ogleda se u dva zemljana lonca (grob br. 2) i dijelovi od lonaca kao ostatak daće u grobovima br. 20, 25, i 30. Svi ovi predmeti potječu iz IX.-X. stoljeća. Valovite linije na malom loncu i na nekim odlomcima potkrepljuju našu tvrdnju. Lonci u pet grobova su nađeni u Grborezima kod Livna iz X.-XI. stoljeća. Naš mali crni lonac od pečene zemlje rađen na kolo i ukrašen s četiri reda valovitih linija (br. 2) upravo po kulturi pripada IV. tipu izrade lonaca (850.-950.). U obadva lonca bila je hrana za mrtvaca iako od nje nije

370 Šefik Bešlagić, Grborezi srednjovjekovna nekropola, Sarajevo 1964., 85-86, 94.

ništa preostalo. Stavljanje hrane i pića u grobove starih Slavena u našim krajevima ne upotrebljava se poslije IX. stoljeća, naročito u Dalmaciji. Zato mislimo da je naš grob br. 2 postavljen najkasnije u X. stoljeću, kao što je bilo u primorskim krajevima (Dalmatinske) Hrvatske. S obzirom na retardaciju (zakašnjenje) i zaostalu unutrašnjost Bosne i Hercegovine možemo s pravom pretpostaviti da je spomenuti običaj u Hercegovini malo i produžen u X. stoljeće.

Prstenovi. Ljubo Karaman je naglasio da u grobovima Dalmatinske Hrvatske u XI. st. nema značajnih predmeta bjelobrdske kulture jer su Hrvati poslije 1000. godine odustali od ukopavanja svojih mrtvaca s nakitom.³⁷¹ Mislim da se ovo mišljenje ne može odnositi na iskopine u Gornjoj Bijeloj gdje su nađena dva prstena od kojih je jedan pečatni na desnoj ruci mrtvaca (br. 17) iz XIV.-XV. stoljeća. Po okviru prstena iz groba br. 17 postoji sličnost s jednim grbom iz V. stoljeća.³⁷² Četiri nađena prstena iz grobova u Grborezima kod Livna su datirana u X.-XII. st. od kojih su dva nađena u nizu ogrlice. Naši prstenovi su sigurno mlađi, nađeni na rukama.³⁷³ Poslije čišćenja ustanovili smo da je na gornjoj površini prstena (br. 17) cizeliran okvir, izrađen lik lovca s kopljem u ruci, dok u drugoj ruci drži ubijenu životinju (vidi bilj. 1). Ovo dokazuje da se pokojnik za života bavio lovom ili mu je ta predstava obiteljski grb. Ako bismo prihvatili da je pečatni prsten s grbom, mogli bismo pretpostaviti da je ovaj prsten nosio župan župe Bijele. Mislimo da je pečatni prsten iz groba br. 17 iz XIV.-XV. stoljeća.

Privjesak. Privjesak je od (metala) bronce (br. groba 33) nađen ispod ploče i čini nam se da je vjerojatno iz srednjeg vijeka. Jedan sličan je nađen u Starom Mestu (Stare Mesti) i rebrasti privjesak iz Županjca (Duvno), inventariziran u knjizi sitnih predmeta u Zemaljskom muzeju u Sarajevu br. 517.³⁷⁴ Nije isključeno da je ovaj privjesak i iz ranijeg doba.

Kopča. Nađena je jedna željezna ploča u grobu br. 10, ali o njoj bez sigurnih elemenata ne bismo mogli reći nešto određeno.

Pršljen. U grobu br. 12 je nađen pršljen od keramike crne boje i lijepa izgleda. Neki znanstvenici su ga držali središnjim grlom u ogrlici; drugi kao amulet za gatanje i čuvanje od uroka, treći kao dio vretena da drži ravnotežu pri predanju. Čini nam se da je pršljen ipak amulet. Sama činjenica da je jedino u jednom grobu nađen jedan pršljen upućuje nas na amulet. Takav slučaj je u grobovima u Grborezima kod Livna i Glavičinima kod Splita iz IX.-X. stoljeća. Neće biti na štetu ako citiramo mišljenje pape Nikole I. u odgovoru Bugarima u 866. godini u studenom. Papa u članu 79. zabranjuje

371 Ljubo Karaman, Rad, 26-27, 37, 32; Dušan Jelovina, Arheološki pregled, Beograd 1960., 157-159, tab. XXX, 1.

372 Horvath Henrik, Magyarireg Muvezzeti emlokei, Budapest 1938., tab. XLVII.

373 Šefik Bešlić, op. cit., 81-82, Ljubo Karaman, op.cit., 13, sl. 13.

374 Josip Korošec, Uvod . . , 331; Wiss. Mitt. aus Bosnien und Hercegovina, Bd. I, Fig. 170, S. 100). Bez analize metala ne bismo mogli sigurno odrediti kulturni karakter i vrijeme postanka našeg privjeska.

tada nisu bili u Vlahovićima.⁵⁰² Drugi ćirilski natpis na nadgrobnoj ploči u crkvi sv. Lazara urezan je poslije 1466. i odnosi se na vojvodu Vukosava Vlađevića. Natpis glasi „+ A se (ovdje) leži Vukosav', voevoda (vojvoda) Vlađević' (Vlađević): s mom' (mojom) drugavah' družinom' i sagiboh' na r(a)zmirnoi (razmirnoj) Kraine (Krajini) ko(n') =kod moga gospodina, i donseoše me družina na svou (svoju) plemenitu baš(t)i(nu) i da e (je) proklet', tko će u me taknuti!“.⁵⁰³ Nisam točno utvrdio o kojoj se razmirnoj Krajini radi: Bosanskom krajištu, Krajini oko Skadra ili Krajini od Neretve do Cetine. Po smještaju i natpisima stećaka s natpisima očito se vidi da se ovdje radi o pravoslavnim stanovnicima koji su izgradili crkvu poslije smrti srpskog kneza Lazara. S druge strane opaža se da su Vlasi Vlahovići bili kulturni i pismeni ljudi baveći se kiridžijskim i trgovačkim poslovima uz glavno zanimanje stočara. Ne zna se iz kojega je roda pisar Pribisav natpisa kneza Vlada Bijelića.

Slika br. 97 – Naušnice iz Donjih Vranjevića kod Blagaja iz ranog srednjeg vijeka (10. stoljeće)

VRANJEVIĆI KOD BLAGAJA

Istočno od Blagaj-grada, stare srednjovjekovne Bosne, nalazi se selo Donji Vranjevići i u njemu lijepa skupina stećaka s ukrasima i bez ukrasa. Ispod jednog stećka kod kuća Kukrica pronađena su dva para tordiranih srednjovjekovnih naušnica iz X.-XII. stoljeća. Izgleda da se takva vrsta srebrenih naušnica upotrebljavala i izrađivala i u doba kasnog srednjeg vijeka (XIV.-XV. st.).

Takvih naušnica se pronašlo i u Čapljini na području današnje Duhanske stanice. Vranjevići su stočarsko područje sa srednjovjekovnim putem u smjeru Kamene i Žuberina. Naušnice iz Donjih Vranjevića nalaze se u Muzeju Hercegovine u Mostaru.

502 Mihailo J. Dinić, Iz dubrovačkog arhiva I, br. 266 (137); Marko Vego, Glasnik Zemaljskog muzeja, arheologija, Sarajevo 1962., 224-225.

503 Marko Vego, Zbornik, II, br. 96-